

TURJÁNYI SÁNDOR

III. MEHMED 1596-OS HADJÁRATÁNAK DÖNTŐ ÖSSZECSAPÁSAI: EGER, MEZŐKERESZTES

Az 1591–1606 között zajló tizenöt éves háború egy hosszúra nyúlt, hivatalosan békés időszak végét jelentette, mivel az 1568-ban I. Miksa magyar király és II. Szelim szultán által megkötött drinápolyi béke óta egyik fél sem üzent hadat a másiknak. Érvénybelépése azonban nem jelentette azt, hogy kisebb összecsapások nem zajlottak a magyar és török végvári katonaság között, sőt a háború közvetlen kiváltó okát is ezek jelentették. Deli Hasszán boszniai beglerbég 1591–1593 között évente betört Szlavóniába és Horvátországba. A szultán ugyan utasította Hasszánt a hadjáratai beszüntetésre, ő azonban nem vette komolyan a felszólításokat, s végül a fosztogatásokkal és várfoglalásokkal sikerült felbőszítenie a Habsburg uralkodót, Rudolfot. 1593-ra patthelyzet alakult ki, mivel a császár csak annak fejében volt hajlandó a szokásos évi ajándékot megküldeni a portának, ha Hasszánt leváltják és megbüntetik, a szultán pedig csak akkor volt hajlandó ezeket megtenni, ha az ajándék már megérkezett. A boszniai beglerbég nem törődve a körülményekkel 1593-ban ismét támadást indított, és ostrom alá vette Sziszek várát. Létszámbeli fölényének dacára június 22-én az előző két évhez hasonlóan vereséget szenvedett a vár felmentésére siető csapatoktól, és az összecsapásban ő maga is életét veszítette. A vereség hírére összeülő szultáni tanács végül Szinán nagyvezír nyomására a háború megindítása mellett döntött.

Szerdárrá való kinevezése után a nagyvezír azonnal megindult Magyarország felé. A hadjárati időszak előrehaladta miatt komolyabban védett erősségek bevételeire nem volt mód, ezért 1593-ban csak olyan kevésbé védett várakat foglaltak el, mint Sziszek, Tata és Palota. A császári-királyi erők csak a török főszereg elvonulása után indítottak támadást, és a temesvári beglerbég seregére Romhánynál mért vereség után elfoglalták Füleket. A következő évben meginduló török hadjárat eredményeképp előbb Tata, majd Győr került megszállás alá, utóbbi pedig a rövid életű győri vilajet központja lett. 1595-ben Rudolf császár és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem szövetséget kötött egymással a törökök ellen, amelyhez csatlakozott Havasalföld és Moldva is. Szinán fővezér ezért úgy döntött, hogy büntető hadjáratot indít Havasalföld ellen, amely a kezdeti sikerek ellenére végül eredménytelenül végződött, ráadásul az egyesült erdélyi-havasalföldi-moldvai sereg Gyurgyevónál meglepte az éppen visszavonuló török hadsereg utóvédjét, és megsemmisítette azt. Az 1596-os esztendő hadi eseményei tekinthetőek a háború

első szakaszának, az ún. szináni háború lezárásának. Dolgozatomban két olyan összecsapást – Eger ostroma és az ezt követő mezőkeresztesi csata – vizsgálok meg, amelyek világossá tették mindkét fél számára, hogy egyikük sem bízhat a háború gyors sikerében, Magyarország számára pedig azt jelentették, hogy évek-re két nagyhatalom összecsapásainak csataterét képzik majd. A szokványos, Tóth Sándor László¹, Nagy József² és Lénárt Sándor József³ monográfiáiból megismert tematikus áttekintés helyett azonban a hangsúlyt a kor haditechnikai és várépítései újításainak az összecsapásokra gyakorolt hatására, valamint a hadvezetés hibáira fektetem.

A Felső-Magyarország kapujaként is nevezett Eger stratégiai jelentősége miatt nem kerülhette el a török hadvezetés figyelmét, amit mi sem bizonyít jobban, minthogy a birodalom zenitjének idején, azaz I. Szulejmán uralkodása alatt megkísérelték elfoglalni, igaz akkor még sikertelenül. Szinán halála után⁴ III. Mehmed (1595–1603) személyesen állt az 1596. évi hadjárat élére, melynek célja nem teljesen egyértelmű: Tóth Sándor László szerint az isztambuli tanácskozás során még Bécs és Erdély szerepelt fő célként,⁵ ezt Fodor Vera – Edward Barton jelentése alapján – azzal egészíti ki, hogy az Erdély ellen vonuló seregnek menetközben Egert is be kell vennie.⁶ Egy Bécs elleni támadás lehetőségét kizárja az, hogy a szultáni sereg eleve olyan időpontban érkezett az ország területére, ami nem tette lehetővé, hogy egy hosszan elnyúló ostromhoz foghassanak, ehelyett inkább Erdély elszigetelése és megtörése lehetett a fő cél, amelynek következtében valószínűleg Havasalföld és Moldva is megadásra kényszerül. A fejedelemségek háborúból való kiléptetése igazolta volna azt az ősi hadászati doktrínát is, amely előírja, hogy a birodalom lehetőleg egyszerre egy ellenséggel szemben hadakozzon. A hadjárat végső célját végül Miksa főherceg Hatvan ellen intézett támadása döntötte el. A császári-királyi haderő Vác bevétele után úgy határozott, hogy a szultáni főszereget megérkezése előtt még Hatvant is igyekezik elfoglalni, amely háromheti ostromot követően végül elesett. A felbőszült vallon zsoldosok pedig

¹ Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000. (továbbiakban: Tóth, 2000.)

² Nagy József: Eger története. Eger, 1978.

³ Lénárt Sándor József: „Őszi ködben múltó remények” Mezőkeresztes 1596. Mezőkeresztes, 2000.

⁴ Benda Kálmán: Giovanni Marco Isolano gróf császári ezredes feljegyzései a magyarországi török háborúról 1594–1602. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1983. 4. sz. 659. (továbbiakban: Benda, 1983.)

⁵ Tóth Sándor László: A mezőkeresztesi csata története. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1983. 4. sz. 555.

⁶ Fodor Vera: Angol tudósítás Eger ostromáról és a mezőkeresztesi csatáról. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1988. 3. sz. 554.

a lakosságon álltak bosszút, ahogy Szamosközy írja: „a vad lelkeket semmi sem tartóztathatta vissza, mindenki megöletett korra, nemre való tekintet nélkül”⁷

Egy esetleges török támadás lehetőségét Eger ellen a Habsburgok sem tartották kizártnak, ezért az 1560-as években nagyarányú építkezésbe fogtak, amelyet a XV. században, Itáliában kifejlesztett olasz várépítési rendszer előírásainak megfelelően akartak elvégezni. Az olasz rendszer kialakulásának fő mozgatója a tüzérség hatékonyságának megnövekedése volt, amellyel szemben a lovagkor várainak feltartóztató ereje elégtelennek bizonyult. Az itáliai háborúk során a helyi várépítő mesterek gyorsan felismerték saját erődítményeik gyengeségeit, és néhány évtized alatt kifejlesztettek egy olyan várépítészeti stílust, amely képes dacolni az azt támadó tüzérség erejével. Az olasz rendszer az 1530-as évek közepétől Európa-szerte elterjedt, és így Magyarországra is eljutott. Korai változatát utóbb óolasz, a későbbit pedig újolasz rendszernek szokás nevezni.⁸ A magyarországi várak többsége egyértelműen nem sorolható be egyik kategóriába sem, még az olyanok sem, mint Eger, Érsekújvár, Kanizsa, Szatmár és Várad, amelyek ugyan már szabályos alaprajzúak, megnövelt alapterületűek, viszont nem rendelkeztek megfelelő méretű bástyákkal.⁹

Eger várának megerősítését stratégiai elhelyezkedése indokolta és az, hogy Gyula 1566-os elestét követően a Felső-Magyarország irányába indított támadások legfőbb célpontja lehetett. A korszerűsítés kivitelezésére 1568-ban Ottavio Baldigarát bízták meg, aki ekkor már több éve tevékenykedett az országban.¹⁰ A munkálatok azonban a ráfordított püspöki harmad és a Pestig terjedő hódoltsági területek jobbágyainak robotmunkája ellenére is állandóan pénzhiánnyal küzdöttek legfőképp az állami finanszírozás csekély mértékéből kifolyólag. Baldigara az állandó anyagi gondok és az ebből fakadó költségkímélő tervmódosítások miatt 1582-ben lemondott posztjáról Christoforo Stella javára.¹¹

Az olasz rendszer újításainak dacára a várak szerepe továbbra is kimerült abban, hogy egy felmentő sereg megérkezésig vagy a hadjáratok időszakát végéig jelentő rossz idő beálltaig – a törökök esetében Khászim napjáig – lekössenek egy támadó hadsereget. Eger esetében erre kisebb volt az esély, mivel 1596-ra még mindig csak részben felelt meg a kor követelményeinek, hiszen többek közt nem készült el a belső vár nyugati oldalára tervezett három fülesbástya, az ágyúkat és a katoná-

⁷ Szamosközy a mezőkeresztesi ütközetről. In: Magyar História 1526–1608. Szerkesztette: Nagy Gábor. Debrecen, 1998. 327.

⁸ Domokos György: Ottavio Baldigara: egy itáliai várfundáló mester Magyarországon. Budapest, 2000. 15–16. (továbbiakban: Domokos, 2000.)

⁹ Domokos, 2000. 27.

¹⁰ Domokos, 2000. 32.

¹¹ Pető Bálint: Az egri vár erődé való átépítése 1552–1596 között. In: Belvedere Meridionale. Szeged, 2001. 1–2. sz. 16.

kat fedező mellvéd, valamint a közlekedőutakat védő sánc sem. Valószínűsíthető, hogy e hiányosságok felfedezése miatt a török hadvezetés úgy gondolta, hogy nem kell hosszantartó ostromra számítania, és Miksa főherceg seregének megérkezése előtt elfoglalhatja Eger.¹²

Miksa főherceg szeptember 12-én, miután értesült a hadjárat fő céljáról és arról, hogy azt személyesen a szultán vezeti, haladéktalanul Egerbe küldte a vár kapitányát, Nyáry Pált, aki ekkor a táborában tartózkodott, és Johannes Jacobus Thurn grófot, hogy tegyék meg a szükséges előkészületeket az ostrom előtt. Nyáryékkal tartott Claudio Cogonara itáliai építész is, akit a vár főhadmérnökének neveztek ki, illetve Viljam Terzka ezerskapitány 500 német puskás és 300 vallon kíséretében.¹³

Cogonara Egerbe való megérkezése után azonnal hozzálátott a védművek megerősítéséhez, viszont a szükséges előkészületekhez sem pénz, sem idő nem állt már a rendelkezésére. A legnagyobb problémát a vár elhelyezkedése jelentette, ugyanis északra a Királyszéke, keletre pedig az Almagyar-domb magasodott a vár fölé, amelyeket Cogonara az alábbiak szerint ír le: „A kedvezőtlen fekvésű várat három oldalról kétszáz lábnyinál nem távolabb fekvő magas dombok uralják, amelyek teteje 15 lábnyival magasabb a várnál és az erősség felé úgy lejtnek, hogy végül is 4 lábbal magasabbak a falaknál.”¹⁴ A falak védelme érdekében rejtett kazamatákat és folyosókat ásott, amelyekből a katonák megakadályozhatták az utászok és a tüzérség zavartalan munkáját.

A török hadsereg megérkezésének pontos napjáról a kútfők eltérően számolnak be: Cogonara szeptember 20-át, Edward Barton, Baranyai Decsi János és Kjátib Cselebi szeptember 21-ét jelöli meg. Az eltérések valószínű oka az, hogy a várban tartózkodók az előhad, míg a szultánnal utazók a főszereg megérkezéséről számolnak be.

Az Eger alá érkező török had létszámáról sem állnak pontos adatok a rendelkezésünkre, mivel a kortársak irreálisan nagy létszámról tesznek említést, amelynek az élelmezése és fegyelmezése megoldhatatlan lett volna a korban. A túlzó adatok többek közt annak köszönhetőek, hogy a szemtanúk egy kalap alá vették a katonaságot az őket kísérő hatalmas kiszolgáló személyzettel. Emellett bevett szokás volt az ellenség megtévesztésének érdekében a túlzó létszámról szóló hamis információk terjesztése. A portai zsoldosok létszámáról Vratislav Vencel tesz említést, aki 12 ezer janicsárról, 24 ezer szpáhiról, valamint 15 ezer¹⁵ egyéb zsol-

¹² Lénárt Sándor József: „Őszi ködben múltó remények” Mezőkeresztes 1596. Mezőkeresztes, 2000. 55–56. (továbbiakban: Lénárt, 2000.)

¹³ Lénárt, 2000. 74.

¹⁴ Kovács Béla: Claudio Cogonara emlékirata. In: Az Egri Vár Híradója, 1965. 6. sz. 16. (továbbiakban: Kovács, 1965.)

¹⁵ Közli: Kropf Lajos: Egervára eleste és a keresztési csata 1596-ban. Angol jelentések

dosról számol be. A birtokos szpáhik számának nagysága nehezen megállapítható, mivel a hadjáratban az anatóliai és a ruméliai tartományokon kívül részt vettek még a temesvári, karamániai, szivaszi, damaszkuszi és halebi vilajetek is. Őket egészítették még ki azok az irreguláris hadak, amelyek csekély harcértékkel rendelkeztek, viszont az ellenség zaklatásához és a fosztogatáshoz kiválóan értettek. A hadjáratban ezen kívül Feth Giraj vezetésével tatárok is részt vettek, akiknek a számát Ivanics Mária Borbély György lippai kapitány jelentése alapján 10 000-re teszi.¹⁶ A fenti számadatok ellenére úgy gondolom, hogy az 1596-os hadjáratban részt vevő katonák összlétszáma nem lehetett több 65-70 000 főnél, mivel ennél nagyobb létszámú sereget még a kiváló utánpótlási rendszer ellenére sem tarthatnak fent.¹⁷ Ezzel szemben a vár védőinek száma 3-4 ezer közt mozgott. Barton szerint a védők „háromezren sem voltak”,¹⁸ míg Cogonara 3400 katonáról számol be.¹⁹ Emellett mindkét forrás egyetért abban, hogy a várban mindössze hét ágyú volt harcképes állapotban, és az itt tartózkodó nyolc tüzérből öt betegen feküdt, a maradék három pedig nem volt megfelelően kiképezve. Az angol követ ezt azzal egészíti ki, hogy több mint húsz jó állapotú, de egyszer sem használt löveget találtak a vár eleste után az utcákon. Mivel a vár félkész állapotában nem bírt ki egy ostromot, a védők csak abban bízhattak, hogy a segítség időben megérkezik, és addig képesek lesznek feltartani az ostromlókat. A védők nagy része annak ellenére, hogy idegen ajkú zsoldos volt, az ostrom során többször bizonyította helytállását és bátorságát.

Cogonara titkos alagút- és katakombarendszerét Nyáry parancsára szeptember 23-án betemették, mivel a kapitány attól félt, hogy a falakon nem marad elegendő ember,²⁰ azt viszont nem látta át, hogy ezek az előretolt állások milyen célt szolgálnak. Mivel nem volt, aki zavarhatta volna őket, a lagudzsik szeptember 27-én hozzáfogtak a külső vár bástyáinak aláaknázásához. A 30-án felrobbantott első akna azonban visszafelé robbant, s míg a falakban csekély kár keletkezett, addig a támadók közül sokan életüket veszítették. A védők ezen felbátorodva kitortek a várból, és jelentős veszteséget okoztak a törököknek, akiktől ráadásul több zászlót

nyomán. In: Századok 1895. 404.

¹⁶ Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 89.

¹⁷ A török hadsereg létszámáról pontosabb képet adhat az isztambuli Sehir Egyetem oktatója, dr. Günhan Böreki által az anatóliai Konya város levéltárában 2014-ben felfedezett napló, amely egy az 1596-os hadjáratban részt vevő logisztikus katona részletes feljegyzéseit tartalmazza. A török történész 2014. október 16-án tartott előadást az Egri Várkonferencián, amelyen bemutatta a napló néhány részletét is.

¹⁸ Várkonyi Gábor: Edward Barton angol követ jelentése. In: Levéltári Közlemények, 2002. 1-2. sz. 181. (továbbiakban: Várkonyi, 2002.)

¹⁹ Kovács, 1965. 16.

²⁰ Kovács, 1965. 17.

is sikerült megszerezniük, amelyeket később elrettentésül kitűztek a falakra. A sikertelen robbantás után a várárok betömésével próbálkoztak a törökök, azonban október 2-án két töltést is sikerült felgyújtani a vallon katonáknak. Október 4-én a lagudszik mégis sikerrel jártak, és egy részt robbantottak az északkeleti bástyánál, majd az általános roham meghozta a sikerét, és a külső vár elesett. Október 8-án Stella minden igyekezete ellenére sem tudta megakadályozni a belső vár délkeleti bástyájának berobbantását, és ő maga is életét vesztette a detonáció következtében. A falon keletkezett rés azonban nem jelentette a belső vár azonnali megadását, mivel továbbra is tartották magukat. Ki kell emelni Terzka és Ulm Luitfried hősiességét, előbbi egy puskagolyó is fejbe találta, és csak a sisakja mentette meg az életét. A védelem segítségére volt az október 8-án eleredő eső, amely a következő két napban szinte folyamatosan szakadt. A janicsárok rohamai egymás után törtek meg a sártengerré változott talaj és a védők helytállása következtében, azonban míg a törökök mindig frissen és kipihenten indultak rohamra, a védők energiájának végét emésztette föl ez a pár nap. Október 11-én a fáradt és reményvesztett katonák Nyárytól a vár feladását követelték, akit mivel ellenállt, több tiszttel együtt elfogtak és bebörtönöztek, majd másnap szabad elvonulás fejében megadták magukat. Az ostromban részt vevő törökök később elismerték, hogy még nem találkoztak „olyan hatalmas, bátor és szívós ellenállással, mint Egerben”.²¹

A védők helytállása mellett szót kell ejteni Nyáry Pál várparancsnok az ostrom során tanúsított magatartásáról. Az ostrom után török fogságba került, majd onnan megszökve a hadbíróság elé állított Nyáry Cogonarát okolta a vár eleste miatt. Cogonara, hogy tisztázza magát, 1597-ben megírta emlékiratát, amelyből képet kaphatunk a várparancsnokról. Természetesen az egymásra mutogatás miatt feltételezhető, hogy bizonyos dolgokban túloz a hadmérnök. A fentebb említett taktikai hibák, vagyis a folyosók betemetése és ennek következményei mindenképp Nyáry rossz helyzetfelismeréséből származtak, de mentő körülményként említhető, hogy a fülesbástyák megfelelő felszereltsége esetén – többek közt nem rendelkeztek aknafigyelő folyosókkal – nem lett volna szükség ilyen kiegészítő megoldásokra. A török tüzérség által okozott károk kijavítása eléggé vontatottan haladt, amiért Cogonara ugyancsak Nyáryt tette felelőssé: „A katonák túlnyomó része otthagya a munkát, azok pedig, akik ott maradtak, nem akartak dolgozni, azért kénytelen voltam újból a parancsnokhoz szaladni, aki teljesen levetkőzve az ágyában aludt, mintha az ellenség ezer mérföldnyire lenne.” A külső vár elestekor a várkapitány szintén nem állt a helyzet magaslatán, mivel a robbantás és az azt követő török roham következtében kialakult pánikon egyáltalán nem próbált meg úrrá lenni, és az elsők közt menekült el az érintett területről.²² A visszavonulás során a védők

²¹ Lénárt, 2000. 68–72.

²² Kovács, 1965. 18.

több mint ötszáz embert²³ vesztek, ami az egész ostrom során a legmagasabb napi embervesztés volt. Az utolsó napokban tanúsított helytállása azonban arra enged következtetni, hogy Nyáry Pál bízott Miksa főherceg és a felmentés megérkezésében, és a katonák nyomásának is ellenállva kész lett volna a végsőkig tartani a rábízott erősséget. Azonban nem zárható ki az sem, hogy Győr 1594-es feladása után hadbíróság elé állított, majd kivégzett Ferdinand Hardegg kapitány sorsa elrettentette attól, hogy hasonlóan cselekedjen.

A vár megtartásának egyetlen biztos módja az lett volna, ha a főherceg hadserege időben megérkezik és felmenti azt. Miksa, miután elküldte Nyáryt az erősítéssel, elhatározta, hogy a Pest alatt gyülekező gyulai és budai segédcsapatokat az éj leple alatt megtámadja és szétveri, azonban a felázott utak miatt csak igen nehezen haladt előre, és elszalasztotta a kínálkozó lehetőséget. Ezt követően a haditervet úgy módosították, hogy Báthory Zsigmond és Christoph von Teuffenbach felső-magyarországi főkapitány seregével egyesülve Miskolc irányából megközelítik Eger, és megütköznek a szultáni sereggel. Szeptember utolsó napjaiban indult el az Ipolytól a Pálffy Miklós és Adolf Schwarzenberg által vezetett előhad, amelyet csak október 4-én tudott követni a Miksa által vezetett tüzérség. A lassú előrehaladás következtében október 8-án még csak Szécsénynél, 12-én pedig Füleknél jártak. A Pálffy Péter és Szemere Mihály által vezetett 800 német katona is csak október 15-ére ért Eger közelébe, és itt értesült a vár elestéről. A sáros utak mellett az is közrejátszott a késlekedésben, hogy Miksa féltette a rábízott sereget, ezért valószínűleg szándékosan késleltette az indulást. Báthory szintén késve indult el Erdélyből, mivel attól tartott, hogy a Gázi Giraj kán tatárjai betörnek az országába, és feldúlják azt távollétében. Báthory csak azután volt hajlandó elindulni, hogy a kán a lengyelek, a kozákok és a moszkvaiak fenyegetése miatt kénytelen volt visszavonulni, és ekkor sem vitte magával teljes haderejét. Mire október 18-án az egyes seregtestek egyesültek, a német katonák nagy része teljesen elvesztette harci kedvét az erőletett menet és a nélkülözés miatt. Új lendületet öntött azonban a hadseregbe a felső-magyarországiak és az erdélyiek harci kedve, akik minél előbb harcba szerettek volna bocsátkozni a törökökkel.²⁴

A XVI–XVII. századi hadügyi forradalom legújabb vívmányai rendkívüli gyorsasággal terjedtek el egész Nyugat-Európában, illetve Magyarországon, ami főként a számos konfliktusban részt vevő zsoldos katonáknak volt köszönhető, akik saját értékük növelése érdekében igyekeztek mindig a legmodernebb fegyverzetet ellátni magukat. Ennek megfelelően a Habsburg zsoldban harcoló, jól kiképzett és tapasztalt vallon, német és itáliai katonák az otthonukért harcoló magyarokkal és erdélyiekkel kiegészülve egy olyan európai színvonalú hadsereget alkotottak, amely képes volt felvenni a harcot az ekkor már komoly gondokkal küzdő oszmán-török hadsereggel szemben.

²³ Kovács, 1965. 19.

²⁴ Lénárt, 2000. 74–80.

A hadügyi forradalom legfontosabb tényezője a várépítészet mellett a lőfegyverek fejlődése. A XVI. század során a törökellenes harcok koncepcióját kidolgozó Udvari Haditanács is tisztán látta azt, hogy a győzelem kivívásának egyetlen lehetséges módja, az európai minta követése, amelyet többek közt 1577-ben is hangsúlyoztak: „mert ez idő szerint a kézi lőfegyver a legfőbb előnye Felséged hadi népének ezen ellenséggel szemben”.²⁵ A német egységeken belül már a tizenöt éves háború kezdetétől fogva magasabb volt a puskával felszerelt gyalogosok aránya, 1593-ban minden 160 hidegfegyverrel²⁶ felszerelt katonára 220 tűzfegyveres jutott, a számuk pedig évről évre nőtt. A vallonok közt ezt a szám még nagyobb, ugyanis a pikások és alabárdosok összlétszáma alig teszi ki az egységek egy hetedét. A magyar gyalogság felszereltségéről két korabeli forrás tanúskodik, az első Wilhelm Dillich 1600-ban megjelent Magyar Krónikája, amely szerint „A hajdúk rövid, egy karabélynál nem sokkal hosszabb puskát használnak, bal oldalukon szablyát, jobb oldalukon, az övükre erősített gyűrűben pedig egy baltát vagy csákányt hordanak. Ha valaki közülük nem elég tehetős, mindaddig lándzsát használ, míg nem tud puskát venni”.²⁷ A másik pedig Adolf Althan ezredes számára kelt 1604-es toborzóirat, amely szerint a magyarok „mindegyike, miként a magyar nemzetnél szokásos, jó vágófegyverrel és puskával legyen felszerelve és ellátva”.²⁸ Lénárt Sándor véleménye szerint ugyan a magyar gyalogság felszereltségének színvonala elmaradt az európaiaktól, viszont nagyjából azonos szinten volt az oszmán-török puskás egységekével.

A gyalogság mellett ekkor már a külföldön toborzott lovas egységek harcmódora is a lőfegyverekre alapult, ugyan a magyar huszárok még leginkább a kopját részesítették előnyben, azonban az ő fegyvertárukban is megtalálható volt egy pisztoly vagy karabély. A fent leírtak alapján a tizenöt éves háború császári-királyi hadseregei és így a Mezőkeresztesnél harcolók is döntő többségben lőfegyvereket használtak, Kelenik József szerint ez az arány akár a 75%-ot is elérhette.²⁹

Az oszmán-török hadsereg a XVI. századra komoly lemaradást halmozott föl európai vetélytársaival szemben. A szultánok ugyan már II. Murád óta igyekeztek minél több katonájukat lőfegyverrel ellátni, ez a folyamat azonban nehézkesen és lassan halad. A janicsárok ugyan hajlandóak voltak az új fegyvereket használni, sőt 1500-ra már szakszerűen kezelték őket, azonban ők sem tudtak kellő lépést

²⁵ Geöcze Isván: Hadi tanácskozások az 1577-ik évben. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1894. 658.

²⁶ Kelenik József: A hadügyi forradalom és hatása Magyarországon a tizenöt éves háború időszakában. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1990. 3. sz. 90. (továbbiakban: Kelenik, 1990.)

²⁷ Kelenik, 1990. 90.

²⁸ Kelenik, 1990. 89–90.

²⁹ Kelenik, 1990. 91.

tartani folyamatos fejlődéssel. A lovasság legütőképesebb elemét, a szpáhikat viszont nem sikerült modernizálni. A zsoldban álló szpáhik egy részét 1548-ban Rüsztlem nagyvezír ellátta pisztolyokkal, azok viszont az első bevetések során nagy számban romlottak el, és mivel nem volt, aki megjavítsa vagy pótolja őket, a katonák körében rövidesen igen népszerűtlenné váltak, és el is hagyták annak alkalmazását. A tímárbirtokos szpáhik viszont nem voltak hajlandóak megválni régi fegyvereiktől, mivel szerintük egy igazi harcos becsülete és bátorsága a hagyományos fegyverek használatában nyilvánul meg. Így azt sem tartották szégyennek, amikor egy alkalommal 500 puskával felszerelt lovasnak sikerült megfutamítania 2500 szpáhit, mivel a győzelmet nem a katonáknak, hanem a fegyvereiknek tulajdonították, és ezt bátran kijelentették még a feletteseiknek is.³⁰ Az 1596-os szultáni sereg nagy része hagyományos fegyverekkel vonult csatába, a gyalogság aránya csupán 20% körül mozgott,³¹ és ez sem teljes egészében janicsárokból állt, ami azért fontos, mert a szpáhikon kívül a könnyűlovasság és a gyalogság egyéb elemei sem mutattak túlzottan nagy érdeklődést a lőfegyverek iránt. Ebből következően a katonák mindössze 10-15%-a használt a kor követelményeinek leginkább megfelelő fegyverzetet.

A lőfegyverek mellett az új, ezek használatára épülő taktikának is fontos szerep jutott az összecsapás során. A két sereg közti gázlókat védő török csapatokat az október 22-én megérkező erdélyi és német elővéd visszavonulásra kényszerítette, és onnantól kezdve folyamatosan az ellenőrzése alatt tudta tartani azokat.³² Mind a védekezés, mind a támadás során döntő fölényt biztosított a Ludvig Wilhelm von Nassau által 1594-ben papírra vetett contre-marsch taktika, amely úgy épült föl, hogy a több sorban felállított lövészek első sora miután tüzelt, visszavonult a leghátsó sorba újratölteni, és mire végzett, újból tüzelhetett is. A módszer legnagyobb előnye, hogy folyamatosan tűz alatt lehet tartani az ellenséget. A gyalogság és a lovasság szorosan egymás mellett haladt, ami ugyan lelassította őket, de bármilyen támadásra megfelelően tudtak reagálni. Ez a taktika az erdélyi lovassággal kombinálva rövid időn belül elsöpörte az október 26-án vívott döntő összecsapásban előre tolt török egységeket,³³ majd a főerőket is meghátrálásra készítette annak ellenére, hogy a gázlókon való átkelés szétzilálta az arcvonalt egy részét.³⁴

³⁰ Ágoston Gábor: A hadügyi forradalom és az oszmánok In: Történelmi Szemle, 1995. 4. sz. 473–474.

³¹ Tóth, 2000. 220.

³² Tóth, 2000. 207–241.

³³ Október 25-én a császári-királyi hadsereg feladta a táboruktól messzebb fekvő keresztési gázlót abból a célból, hogy átcsalja a török sereg egy részét, és azt a főerőktől elvágván megsemmisítse.

³⁴ Lénárt, 2000. 176–188.

A minőségbeli fölényt tompította a szövetséges hadsereg vezérkarának erélytelensége és rivalizálása. Báthory Zsigmond az október 22-i győzelmen annyira felbuzdult, hogy elhatározta, csapataival átkel a gázlókon, és lerohanja a szultáni tábornok tábort. Tervétől egyedül Miksa határozott parancsa tudta visszatartani, mivel még idejében tudomást szerzett a fejedelem szándékáról. Báthorynak ezen kívül személyes ellentétei is voltak a német tisztekkel, akik irigykedtek rá korábbi hadi sikerei miatt,³⁵ ezen kívül összetűzésbe keveredtek a török elővédttől zsákmányolt ágyúk elosztása kapcsán is.³⁶ Az október 26-án kivívott kezdeti sikerek után a támadást vezető Király Albert és Pálffy Miklós összeszólalkozott azon, hogy kit illet az eddig elért dicsőség, sőt a szóváltás odáig fokozódott, hogy majdnem összeverekedtek egymással. Kicsin múltott, hogy Pálffy hajdúi nem nyitottak tüzet az erdélyi generálisra.³⁷

A döntő összecsapás reggelén kelt hadvezéri parancsot, amely fejvesztés terhe mellett megtiltotta, hogy ellenséges foglyokat ejtsenek, illetve kövessék a visszavonulókat a gázlón túlra, a katonák folyamatosan megszegették, amiből kitűnik, hogy a hadvezetés képtelen volt kordában tartani őket. A támadásban lévő sereg teljesen figyelmen kívül hagyva a parancsot azonnal átnyomult a gázlón, amint lehetősége nyílt rá, viszont a túlparton már komoly ellenállásba ütközött. Miksa ezek után még egy súlyos hibát is elkövetett, mégpedig hogy sötétedés előtt alig egy órával elrendelte a támadás folytatását a török főszereg ellen. Tette mindezt annak ellenére, hogy ő és helyettese, Schwarzenberg is megelégedett volna egy kisebb győzelemmel. A magyar főurak, Báthory Zsigmond, Király Albert és Pálffy Miklós unszolására azonban megváltoztatta döntését.³⁸ Volt még egy tényező, amely eltéríthette az eredeti elképzelésétől, mégpedig a szultán távozásáról szóló pletyka, amely futótűzként terjedt a katonák körében.

Az átkelés következtében azonban a szövetséges sereg elvesztette stratégiai előnyét: lemondva a terep által nyújtott előnyről, tulajdonképpen minden védelem nélkül szemtől szembe került a török főszereg még érintetlen arcvonalával, másrészt mindeközben felbomlott az az egységes rend, amely a támadás eddigi erejét megadta.³⁹ Mindezek ellenére sikerült meglepni a török hadsereget, akik nem számítottak az átkelésre, és a jobb szárnyuk rövid harc után meg is futamodott, majd ezt látva a centrum és a bal szárny is hátrálni kezdett.⁴⁰ Az előrenyom-

³⁵ Lénárt, 2000. 137–138.

³⁶ Komáromy András: Egy szemtanú tudósítása az 1596-iki mezőkeresztesi csatáról. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892. 258. (továbbiakban: Komáromy, 1892.)

³⁷ Komáromy, 1892. 264.

³⁸ Lénárt, 2000. 183–184.

³⁹ Benda, 1983. 662.

⁴⁰ Kjátib Cselebi Fezilkeléből. Közli: Karácson Imre: *Török történetírók III.* Budapest, 2010. 261–262. (továbbiakban: Karácson, 2010.)

muló szövetségesek hamarosan megszerezték a szultáni sátor előtti ágyúkat, és úgy gondolták, hogy ezzel meg is nyerték a csatát. Ahelyett, hogy az elfoglalt lövegekből tüzet nyitottak volna a megzavarodott törökökre, és ezzel ténylegesen győzelmet arassanak, a két szárny azonnal a szultáni tábor fosztogatásába kezdett, azok, akik egyáltalán törődtek a menekülők üldözésével, hamarosan csatlakoztak társaikhoz.⁴¹ Fontos tényező, hogy a kor szokásainak megfelelően a zsoldosok a bérüket – már ha megkapták egyáltalán – az ún. szabad fosztogatás során egészítették ki, ez fokozottan érvényes volt a hajdúk esetében, akik szinte csak így tudták fenntartani magukat és családjukat. Ismerve a hajdúkat, Miksának számolnia kellett volna a ténnyel, hogy a zsákmányra éhes katonák azonnal fosztogatni kezdenek, amit alkalmuk lesz rá. Arra azonban ő sem számíthatott, hogy a sok csatát megélt veterán zsoldosok is minden parancsot megszegve a török tábor dűlésébe kezdenek.

A szövetséges sereg katonáinak felelőtlen viselkedése azonban teljesen megváltoztatta az összecsapás addigi menetét, mivel a táborba visszatérő janicsárok és a segítségükre siető szolgák felülkerekedtek a fosztogatókon, akik pánikba estek, és menekülni próbáltak szorult helyzetükből. A pánik aztán áterjedt a tábor szélén várakozó lovasságra is, akik menekülés közben saját embereiket taposták össze, megtörve ezzel a még hadrendben álló centrumot, amely szintén futva indult vissza a gázló irányába. A megtört katonákat képtelenség volt megállítani, nem használt sem a bátorítás, sem a fenyegetés.

A török táborban is adódtak gondok, igaz, itt nem a személyes ellentétek miatt. A legfontosabb problémát az élelem és a takarmány hiánya jelentette, mivel a hosszúra nyúlt hadjárat miatt a hadsereg majdnem teljesen felélte a készleteit, az elpusztított környékről pedig nem tudtak elegendő ellátmányt begyűjteni. Az élelemhiánnyal kapcsolatban Kjátib Cselebi a következőket írja: „Ennyi időn át a vár elfoglalásán fáradozó katonaság nagy része élelem nélkül volt már.”⁴² Ebből következtethetünk arra, hogy a nem megfelelően ellátott katonaság nem tudott volna sokáig a csataterén maradni, és ha a szövetséges hadsereg kitar a defenzív taktikája mellett, elvonulásra kényszeríthették volna a törököket. Fontos tényező, hogy sem a szultán, sem Ibrahim nagyvezír nem bizonyult alkalmasnak egy hadjárat vezetésére. A szultán Eger elfoglalása után semmi kedvet sem érzett a hadjárat folytatására, mielőbb szeretett volna visszatérni Konstantinápolyba, és a Mezőkeresztesre való indulás napján az alábbi üzenetet küldte Ibrahim nagyvezírnek: „Téged győzelmes hadseregem szerdárjává teszek, én pedig innen nem jobb lesz-e, ha Isztambulba térek vissza?”⁴³ A szultán távozása valószínűleg demoraliz-

⁴¹ Lénárt, 2000. 188–190.

⁴² Karácson, 2010. 256.

⁴³ Karácson, 2010. 255.

zálta volna az egész hadsereget, azonban nevelője, Szeád-eddin hodzsa meggyőzte arról, hogy a hadjárat végéig maradjon.⁴⁴

Ibrahim nagyvezír több hibája is világosan azt mutatja, hogy kevésbé értett nagyobb hadseregek irányításához. Október 25-én a csatarendbe álló török hadsereg a szövetségesek ágyújának hatósugarán belül foglalt állást, sőt maga a szultán is hasonlóképp cselekedett, amivel magára vonta az ellenség tüzéségének figyelmét.⁴⁵ A döntő összecsapás napján is találkozhatunk egy furcsa jelenséggel a török arcvonal kapcsán. Az iszlám a bal oldalt tartja a tisztesebbnek, ezért mindig az ún. vendég sereg, vagyis a másik földrészről érkező állhatott föl ezen az oldalon, az anatóliai csapatok viszont ezen a napon a jobb szárnyat alkották, vagyis Ibrahim nem valószínű, hogy tisztában volt ezzel az ősi szokással. „Ilyen rendben várták a törökök a keresztények támadását, vagy jobban mondva rendetlenségben, mert a nagyvezír járatlan volt a hadviselésben és ezelőtt soha nem látott csatát” – olvashatjuk Barton beszámolójában. Az angol követ jelentéséből kiderül az is, hogy a katonák közt nagy volt az engedetlenség, mivel a janicsárok nagy része csak késve ért a csataterre, és a szpáhik közül is sokan maradtak inkább a sátrukban.⁴⁶

Az összecsapások során a török hadsereg hamar elvesztette a kezdeményezést és ezzel együtt a gázló feletti irányítást is, létszámbeli fölényük ellenére csak akkor sikerült ismét átkelniük a túloldalra, amikor a szövetséges hadvezetés taktikai okokból feladta az egyik átkelőt. Az október 26-i összecsapás pedig teljes vereséggel végződött volna, ha a szerencse nem pártol a törökök mellé.

A közvélemény, amennyiben hallott Eger 1596-os ostromáról, úgy gondolja, hogy a vár elestéért egyedül a külföldi zsoldosok tehetők felelőssé. A sikeres török ostromnak azonban más okai vannak. Az évtizedeken át tartó és végig anyagi gondokkal küzdő építkezés még a szultáni hadjárat megindulásakor is folyt. A mestereknek nem sikerült kiküszöbölniük a vár földrajzi elhelyezkedéséből adódó hátrányait, valamint a félkész állapotú bástyák védelme is nehezebb feladat elé állította a védőket. A hadvezetés igyekezett a lehető legtöbbet megtenni Eger megvédése érdekében, mivel nagy harcértékű, lőfegyverekkel ellátott katonákat és megfelelő mennyiségű ellátmányt küldött a várba. Az uralkodó emellett öccse, Miksa vezetésével egy több tízezres sereget vezényelt a vár felmentésére, amelyben olyan tapasztalt tisztek irányították a csapatokat, mint Pálffy és Schwarzenberg. Ezt kiegészítette még Báthory és Teuffenbach serege, vagyis az egész ország területéről érkeztek katonák. A vár elestében szerepet játszott az időjárás is, amely hátráltatta a felmentő sereg megérkezését, valamint Nyáry Pál időnként nem megfelelő magatartása.

⁴⁴ Karácson, 2010. 134.

⁴⁵ Lénárt, 2000. 149–150.

⁴⁶ Várkonyi, 2002. 188.

Az Eger végleges sorsát eldöntő mezőkeresztesi csata végkimenetelében is döntő szerepe volt a hadvezérek határozottságának és alkalmazkodóképességének. A két hadsereg közti legnagyobb különbség a felszereltségben, valamint a létszámban nyilvánult meg. A kor vívmányait és taktikáját jobban alkalmazó császári-királyi hadsereg szándékosan egy olyan helyet választott az összecsapás helyéül, amelyen dacolhattak a túlerővel szemben. A török hadvezetés képtelen volt alkalmazkodni a kialakult helyzethez, és egymásután vallott kudarcot minden áttörési kísérlete. Helyzetüket súlyosbította a nagyvezír és a szultán alacsony katonai szakértelme. Az összecsapás kimenetelét végül a császári-királyi hadsereg katonáinak hibáját kihasználó török ellentámadás döntötte el. Összességében kijelenthető, hogy Miksa és tisztikara jobban felmérte a kialakult helyzetet, és igyekezett kiaknázni a környezet adta lehetőségeket. Végzetes hibát pedig akkor követtek el, amikor eredeti tervüket feladva számukra kedvezőtlen terepviszonyok közt alábecsülték a már majdnem legyőzött török hadsereget.